

ARCANA LINGUARUM

KÖSZÖNTŐ KÖTET A 80 ÉVES
BAŃCZEROWSKI JANUSZ PROFESSZOR
TISZTELETÉRE

Szerkesztette
Pátrovics Péter

ELTE BTK
SZLÁV ÉS BALTI FILOLÓGIAI INTÉZET
LENGYEL FILOLÓGIAI TANSZÉK
BUDAPEST, 2021

KIADVÁNY TÁMOGATÓJA
Lengyel Intézet

SZERKESZTÉSben KÖZREMŰKÖDÖTT
Dr. Várnai Dorota

SZAKMAI LEKTOROK
Hamsovszki Júlia
Kocsis Adrienn
Kolasińska Iga Julia
Dr. habil. Pátrovics Péter
Uhriňák Štefan
Várnai-Cavaleiro Luca
Dr. Várnai Dorota

MŰSZAKI SZERKESZTŐ ÉS TÖRDELŐ
Dr. habil. Janiec-Nyitrai Agnieszka

BAŃCZEROWSKI JANUSZ FÉNYKÉP, KÉPGALÉRIA
Dr. Pátrovics-Egri Éva

© Szerzők

Kiadja: az ELTE BTK Lengyel Filológiai Tanszék
Felelős kiadó: a Lengyel Filológiai Tanszék vezetője
A borítót tervezte: Selley Tamás Ottó
Nyomdai kivitelezés: Robinco Kft.
ISBN: 978-963-489-340-0

TARTALOM

PÁTRÓVICS PÉTER: Lectori salutem!	9
JOANNA URBAŃSKA: Życzenia urodzinowe	11
Tabula gratulatoria	13
BALÁZS GÉZA: A nyelvtől a folklórig és a folklórtól a nyelvig: ve- lünk született struktúrák	15
BÁRDOSI VILMOS: Ritka betűk a francia értelmező szótárakban	25
BENÓ ATTILA – NAGY SÁNDOR ISTVÁN: Romániai magyar fordítók lengyel műfordításai	45
BUBAK GRZEGORZ: Alternatywna historia – propaganda komuni- styczna tworząca nieprawdziwy wizerunek Armii Czerwonej na przykładzie węgierskiej twórczości filmowej	59
CSÉBY GÉZA: Święty Jan Nepomucen w kulturze krajów Grupy Wyszehradzkiej	71
CSISZTAY GIZELLA: Grácia emlék, Óbuda.....	83
DUDÁS ELŐD: Regionalitás a horvát helyesírás történetében	91
DUDÁS MÁRIA: A férfi nyelvi képe a magyar és bolgár frazeológiá- ban	101
DZIEWOŃSKA-KISS DOROTA: Szanowny Panie Profesorze!	111
FÁBIÁN ZSUSZANNA: Olasz jövevényszavak a magyar és a lengyel nyelvben: az OIM-projekt bemutatása	113

GERENCSÉR TIBOR: Eggerth Márta és Jan Kiepura – a két világháború közötti magyar-lengyel zenei kapcsolatok elfelejtett fejezete	129
GZIŃSKA CSILLA: <i>A Rendőrségtől A mosoly birodalmáig</i> . Egy Mrożek-darab magyarországi útja az abszurdtól a poszt-dramatikus színházig	139
GÓSY MÁRIA: Megfelelőségi javítások fiatalok és idősek spontán beszédében	157
GYÖNGYÖSI MÁRIA: Blok és Goethe: egy költői formula genealógiájához (a <i>Rózsa és Kereszt</i> és a <i>Faust</i>)	175
HAMSOVSZKI JÚLIA: Az élet mérőföldkövei a fák kulturális konceptualizációiban az orosz népdalok tükrében	189
JANIEC-NYITRAI AGNIESZKA: Pod znakiem Uroborosa, czyli zamiana mięsa w furkot. Idea wiecznego powrotu w zbiorze <i>Kucajac</i> (2015) Andrzeja Stasiuka	199
JANUS-SITARZ ANNA: Dylematy wokół adresata współczesnej literatury dziecięcej	209
JÁSZAY LÁSZLÓ: Hogyan javítunk, hogyan javítsunk? Gondolatok a javításról az orosz nyelvi variancia és a nyelvi változások figyelembevételével	219
KAPRONCZAY KÁROLY: Orsós Ferenc és a katyáni tömegsírok azonosítása	235
KOUTNY ILONA: A barát nyelvi képe a magyarban	249
KROÓ KATALIN: Dosztojevskij-szereplők megszólalásáról a művészi nyelvalkotás problémájának tükrében (<i>Feljegyzések az égerlyukból</i>)	257

LESFALVI TIBOR: A szlovák (biblikus cseh) nyelv szerepe Szarvas város történetében a 18-19. században	273
LUKÁCS ISTVÁN: Élet és irodalom halmazállapotai (Cankar, Makovič, Kiš)	291
MANDICS GYÖRGY: Csiki csoda	301
MENYHÁRT KRISZTINA: „Síppal, dobbal, nádi hegedűvel”: hangszer- rek a magyar és a bolgár frazeológiában etnomuzikológiai és nyelvészeti szemszögből	319
NAGY LÁSZLÓ KÁLMÁN: Kariera mało znanej węgierskiej powieści o Armii Czerwonej w Polsce: <i>Syberyjski garnizon</i> Rodiona Mar- kovitsa.....	331
NÉMETH ORSOLYA: Néhány posztsovjet fantomállam a lengyel tényirodalom tükrében	343
PACSAI IMRE – NAGY SÁNDOR ISTVÁN: <i>A lánc</i> szavunk etimológiai vizsgálata	353
PÁTRÓVICS PÉTER: Adalékok egyes fák lengyel nyelvi képezés re- konstrukciójához	371
RÁDULY ZSUZSANNA: A magyar és a lengyel nyelv eponimáinak szemantikai, stilisztikai jellemzői	381
SNOPEK JERZY: Kategorie sensualne w przekładzie (z języka węg- ierskiego)	399
STEFAŃCZYK WIESŁAW TOMASZ: O rzeczownikach zakończonych pierwotnie na spółgłoski wargowe miękkie we współczesnej standardowej polszczyźnie	407

SUTARSKI KONRAD: Szanowny Jubilacie, drogi Januszu!	415
SZAWERDO ELŐBIETA: Nasz Polak w kontekście wybranych utworów Móra Jókaiego i Kálmána Mikszátha	417
SZCZEŚNIAK KRYSZYNA: Dąb, drzewo mocne i dające oparcie	435
UHRNÁK ŠTEFAN: Ethnic stereotypes – How are Slavic people perceived?	455
VÁRNASI DOROTA: Egy Balassi-vers nyomai a régi lengyel irodalomban	465
VIG ISTVÁN: Hiperkorrekt fonémahelyettesítés néhány itáliai újlatin eredetű csa horvát szóban	475
WOLNY-ZMORZYŃSKI KAZIMIERZ: O artykule wiralowym	485
ZOLTÁN ANDRÁS: Czy pol. <i>starać się</i> może być bohemizmem?	493
ZSILÁK MÁRIA: A keletiszlovák nyelvjárások genézisének kérdései és helyük a szlovák nyelvben	503
Képgaléria	515

Hiperkorrekt fonémahelyettesítés néhány itáliai újlatin eredetű csa horvát szóban

VIG ISTVÁN

DSc, ny. egyetemi tanár, ELTE BTK,
Szláv Filológiai Tanszék (Budapest)

Absztrakt: A cikk a hiperkorrekt fonémahelyettesítést vizsgálja néhány itáliai újlatin eredetű csa horvát nyelvjárási szó beilleszkedése alapján. Egyúttal arra az eddig kevésbé figyelembe vett tényre hívja fel a figyelmet, hogy a jövevényszavak beilleszkedésének vizsgálata során nagyobb figyelmet kell a hiperkorrekt fonémahelyettesítésnek mint magyarzóelvnek szentelni.

Kulcsszavak: nyelvi kölcsönhatás, itáliai újlatin-csa horvát nyelvi kapcsolat, horvát dialektológia, horvát nyelvtörténet.

A jövevényszavak az átvevő nyelv rendszerébe való beilleszkedésük során gyakran változáson mennek keresztül. A morfológiai illeszkedés során az idegen nyelvi főnevek, igék és melléknevek meghatározott végződéseket kapnak (Nyomárkay 1984: 15–87, különösen 115–117). A fonológiai beilleszkedés során, ha az átvevő nyelv nem rendelkezik az átadó nyelvhez hasonló fonémával, fonéma-helyettesítésre kerül sor. Fonémahelyettesítés akkor is bekövetkezik, ha az átadó nyelv fonémájának eloszlása nem egyezik meg az átvevő nyelv fonémájának disztribúciójával. Nem lép fel ellenben fonémahelyettesítés olyan esetekben, amelyekben az átadó és átvevő nyelv fonémáinak megkülönböztető jegyei azonosak vagy hasonlóak, illetve fonémáik eloszlása azonos. A jövevényszavak fonomorfológiai beilleszkedése alapján általános tendenciákat lehet megállapítani, ugyanakkor nem egy esetben kivételek is adódnak, amelyek külön magyarázatot igényelnek.

Számos itáliai újlatin¹ eredetű csa horvát jövevényszóban egyes fonémák szabályos módon helyettesítődnek, pl. vel. /s/ → csa hv.

¹ Ennek a kifejezésnek (ol. italomanzano) megvan az az előnye, hogy az Olaszországban beszélt újlatin nyelvjárások egészére vonatkozik, és így kiküszöböli azt a veszélyt, hogy a felszígeten beszélt nyelvjárásokat az olasz (irodalmi és köznyelv) változatainak tekintsük, ami önmagában is téves felfogás. A firenzei (toszknán) alapú olasz nyelvvel szoros rokonságban álló egyes nyelvjárások, pl. milánói, velencei, stb. nyelvi szempontból önálló nyelvek. Rajtuk kívül még olyan újlatin nyelvjárásokat is beszélnek Itáliában, mint pl. a frankoprovenszál, friuli dialektusokat, amelyeket a romanisztika az újlatin nyelvek két külön csoportjába sorolja be.

/ʃ/: *pasta* > *pašta*; vel. /z/ → csa hv. /ʒ/: *resentar* > *režentat*, (Muljačić 1962: 275, 75. j.), ol. /dʒ/ → csa hv. /ʒ/: *giornata* > csa hv. *žurnôta* 1. napi bér 2. 'napszám' < munka > (ČDL: 1414), /ʃ/ → csa hv. /ć/: vel. *ciapar* > csa hv. čapat 1. 'megfog, megragad', 2. (el)kap, (meg)kap' (ČDL: 123), stb.

A hasonló megkülönböztető jegyekkel, ill. disztribúcióval rendelkező fonémák helyettesítésére nem kerül sor, pl. /ʃ/: ol. *celone* > csa hv. čalun/čelun 'terítő, szőnyeg' (ERHSJ 1: 292; Hyrkkänen 1973: 143–144), /ts/: vel. *coto* > csa hv. *coto/cotav* 'sánta' (ERHSJ 1: 212), /ʃ/: ol. *scempio* > sto hv. (Dubrovnik) *šempio* 'bolond, együgyű ember' (ERHSJ 3: 236), stb.

A jövevényszavak között gyakran találkozunk alakváltozatokkal, mint pl. a *ganac/ganač*, *indženj/inžinj*, *džilj/žilj*, stb szavak esetében. Létrejöttüket a leggyakrabban két különböző nyelvből való kettős átvétellel magyarázzák. Így Petar Skok szerint a *ganac* 'kampó, horog' a vel. *ganzo* (/ 'gantso/) 'ua.' átvétele, míg a *ganač* (/ 'ganaʃ/) az olasz irodalmi nyelvi *gancio* 'ua.' átvétele (ERHSJ 1: 550). Jukka Hyrkkänen is úgy véli, hogy a /dʒ/ fonémát tartalmazó horvát szavak – *indženj* 'értelem, elme', *džilj* 'liliom' – átvételek az olasz irodalmi nyelvből, míg a /ʒ/ fonémát tartalmazó változatok – *inžinj*, *žilj* – a velencei, ill. más venetói nyelvjárásokból származnak (Hyrkkänen 1973: 592). Hyrkkänen nem veszi kellőképpen figyelembe, hogy az adriai tengerpart nyelvi szempontból két nagy nyelvjárási csoportra, csa és sto horvátra oszlik. A /ʒ/ fonémát tartalmazó szavak csa horvát szavak, míg a /dʒ/ fonéma a sto horvát nyelvű írók nyelvében mutatható ki (vö. Hyrkkänen 1973: 176–178, 236–237). Nincs tehát akadálya annak, hogy az alakváltozatok magyarázatához csak az olasz *ingegno* /in'dʒeɲno/ és *giglio* /'dʒiʎlo/ szavakból induljunk ki. Miután a csa horvát nyelvjárásokban nincsen /dʒ/ fonéma, /dʒ/ → /ʒ/ fonémahelyettesítésre került sor, a sto horvátban ellenben, amely rendelkezik /dʒ/ fonémával, nem volt szükség fonéma-helyettesítésre. Skok és Hyrkkänen sem veszi figyelembe, hogy a jövevényszavak beilleszkedésénél létezhet hiperkorrekcióval, vagy más egyéb okokkal is magyarázható fonémahelyettesítés. Skok más esetben sem gondol rá, pl. a *cemeter* 'temető' szócikk megírásánál sem. Szerinte a nagyszámú alakváltozatokat szókezdő mássalhangzójuk alapján három csoportra lehet osztani: /ts/-vel kezdődőre: ce-

meter, cimiter ('temető') stb.; /ʃ/ kezdetűre: *čimatorij*; és /s/-el kezdődőre: *šematorije*, stb. Skok közli közös latin etimonjukat, *coemeterium=cimiterium*, de nem magyarázza meg, hogyan keletkeztek az alakváltozatok (esetleg hiperkorrekcióval, kontaminációval, vagy más okból), és így azt a benyomást kelti, hogy az összes alakváltozat közvetlen átvétel a latinból (ERHSJ 1: 255–256).

Néhány itáliai újlatin eredetű hiperkorrekt alakot (pl. *čafran* ('sáfrány') < vel. *zafran* (/dzafran/ 'ua.)) Žarko Muljačić már közel hatvan évvel ezelőtt jelzett (Muljačić 1962: 276, 77 j.). Később a dubrovnikai (raguzai) nyelvjárás több szokatlan szavára *džonta, škarač, stačun, kračun, saloča, puč, Čive, čenar, činuvijez, marač* hívta fel a figyelmet, amelyekben a fonémahelyettesítéseket nem lehet szabályos fejleményeknek tekinteni, több közülük hiperkorrekció eredménye. Szerzőnk anélkül, hogy részletekbe bocsátkozna, azt a véleményét fogalmazza meg, hogy az említett szavak közül némelyik közép-, illetve dél-itáliai nyelvjárásokból való átvétel. Megjegyzi még, hogy a velencei-toszkán hibrid alakok mellett dalmát-toszkán hiperkorrekt alakok is kimutathatók, mint pl. *staciono/stacione* ('bolt, üzlet'), *kračun* ('lánc'), és *račun* ('számla, számítás') (Muljačić 2000: 232–233).

Jelen cikkemben egyetlen fonéma hiperkorrekt helyettesítésével fogok foglalkozni négy, itáliai újlatin eredetű horvát szóban, és tisztázni fogom a jelenség okát is. Az is célom, hogy ezzel felhívjam a figyelmet a hiperkorrekció fontosságának szem előtt tartására a jövővényszavak beilleszkedésének magyarázatában.

A /ts/ → /ʃ/ fonémahelyettesítést szókezdő, intervokális és szóvégi helyzetben vizsgálom a nyelvjárási *čok, beći, ganač, ragač* főnevekben. A /ts/ fonémát tartalmazó itáliai újlatin eredetű horvát szavakban általában nincs fonémahelyettesítés, pl. *capata/cavata* ('papucs') < vel., trieszt. *zavata* (ERHSJ 1: 252), *capin/capun* ('fenyőfa') < vel. *zapin* (ERHSJ 1: 252), *cekin* ('aranydukát') < vel. *zechin*, ol. *zecchino* (ERHSJ 1: 255; Hyrkkänen 1973: 140), *beleca* ('szépség') < vel. *beleza*, ol. *bellezza* (ERHSJ 1: 135), *boca* ('kancsó, korsó') < vel. *boca* (ERHSJ 1: 177–178), *bracera* ('egyárbocos hajófajta') < vel. *brazera* (ERHSJ 1: 194–195), *bragoc* ('egy fajta halászbajó') < vel. *bragozo* (ERHSJ 1: 197), *gindac* ('felhúzó kötél') < vel. *gindazo* (ERHSJ 1: 562), stb. Miatán szabályos jelenségről van szó, a tőle eltérő /ts/ → /ʃ/ fonémahelyettesítés szorul magyarázatra.

Érvelésemben a *ragač* szóból indulok ki, amely kiváltképp alkalmas gondolatmenetem bemutatására. A 'fiú, ifjú' jelentésű főnév néhány isztriai nyelvjárásban, Žminjben és Porečben adatolt, és az olasz irodalmi nyelvi *ragazzo*² átvétele, amely az olaszban arab eredetű. A horvát szó esetleges velencei vagy venetói etimonia ezért kizárható, mert a szó nem autochtón ezen a területen. A nyelvjárásai vel. *regazzo* (/re'gato/) 'fiatal fiú' (Boerio 1856: 563), és a chioggiai nyelvjárás *ragasso* (/ra'gaso/) 1. 'fiú, eladó', 2. 'köpet', valamint *regasso* (/re'gaso/) 'fiú, inas' (Naccari – Boscolo 1982: 415, 427) szavak átvételek az olasz nyelvből. Velencében és a venetói nyelvjárásokban a *ragazzo* megfelelői a *toso*, *mulo*. A fent elmondottak alapján nem jöhet szóba a *ragač* dalmát eredete sem. A /ts/ → /ʃ/ fonémahelyettesítés véleményem szerint hiperkorrekcióval magyarázható. A kérdés csupán az, hogy milyen nyelvszemléleti alapon került rá sor. Kiindulási pontként azt kell megvizsgálni, hogy a fonémahelyettesítést meg lehet-e magyarázni kizárólag horvát nyelvi alapról.

A csa horvát nyelvjárás terület bizonyos részein, többek között Isztria egyes helyein is, a *cakavizmus* (hv. cakavizam) 'c-vel ejtés'³ jellemző. Vagyis a /ʃ/, /z/, /s/ fonémák kiejtése [ts], [z], [s], vagy [ts], [ž], [š] és annak kombinációi (Moguš 1977: 67–70). Žminjben ugyan a helyi nyelvjárásra a *cakavizmus* jellemző [č, š, ž] (Moguš 1977: 70), a Porečben beszéltre azonban nem. Az a feltételezés, hogy a Žminjben vagy más helyeken *cakavizmust* használó beszélők nyelvjárásában került sor a hiperkorrekt /ts/ → /ʃ/ fonémahelyettesítésre, mert a beszélők a *ragac* alakot dialektálisnak, és ebből következően kisebb presztízsűnek érezték, és *ragač*ra „horvátosították”, amelyet azután Porečben is átvettek, nehezen képzelhető el. Poreč nagy múltú és jelentős presztízzsel rendelkező város, amely nyilvánvalóan befolyásolja lakóinak nyelvi beállítottságát is, nem valószínű tehát a *ragač* átvétele a kisebb presztízzsel rendelkező helyek nyelvjárásaiból. Meg kell még jegyezni, hogy a poreči nyelvjárásban számos itáliai újlatin eredetű (-az(z)o /-at(t)so>) -ac végződésű

² 'kamasz, gyermek, serdülő fiú' (1566), 2. 'vkinek a fia' (1686), 3. 'fiatelember, legény' (1872), 4. 'tapasztalatlan ember' (1872), 5. 'inas' (1300-1313', < arab raqqās 'magrebi levélhordó, postás, utasvezető, hírvivő' (DELIUN 1311).

³ A romanisztikában használatos betacizmus ('b-vel ejtés'), rotacizmus ('r-rel ejtés') mintájára használom ezt a kifejezést.

jövevényyszó található: *tavulac* 'deszkapadló' < trieszt. *tavolazo* (Milohanić 1993: 61), *škerac* 'tréfa, vicc' < vel., ol. *scherza* (Milohanić 1993: 42, 86), *škercati* 'tréfál, viccel' < vel., ol. *scherzar/scherzare* (Milohanić 1993: 30), *ganac* 'horog, kampó' < vel. *ganzo* (Milohanić 1992: 39, vö. alább). Ezek a példák is alátámasztják véleményemet, miszerint a /ts/ → /ʃ/ fonémahelyettesítés a *cakavista* horvát nyelvjárások : horvát irodalmi nyelv fonológiai viszonya alapjáról nem magyarázható meg.

A /ts/ : /ʃ/ esetleges magyarázatához a horvát nyelvjárások és horvát irodalmi nyelv morfológiai viszonyát is érdemes figyelembe venni. Mind a nyelvjárásokban, mind az irodalmi nyelvben szép számban található *-ac/-ač* képzőkkel alkotott főnevek. Az *-ac/-ač* képzőkkel képzett főnevek személyeket jelölnek, közülük különösen az *-ač* termékeny a mai horvát sztenderd nyelvben (Babić 1991: 195–235, 241–255 §). Egy adott nyelvi rendszerre érvényes jellemzőkből még nem következik automatikusan érvényük egy másik nyelvi rendszert illetően. Tekintettel arra, hogy nem áll rendelkezésünkre a žminji, illetve poreći nyelvjárásról szótárunk, segítségül lehet hívni az Isztriai félsziget határán fekvő Rukavac csa horvát nyelvjárásának szótárát (Mohorovičić-Maričin 2001). A szótár anyagában túlnyomó többségben vannak (114) a szóvégi /ts/ fonémát tartalmazó szavak a szóvégi /ʃ/ fonémával rendelkező szavakkal szemben (23). Az *-ač* szuffixum csak egyetlen, személyt jelölő főnévben – *operač* 'ministráns' (191) – fordul elő. Ezzel szemben sok főnév végződik /ts/ fonémára, közülük 17 az *-ac* szuffixumra. Ezek a főnevek személyeket jelölnek: *hinac* 'koldus, csavargó', *hvaljivac* 'hencsegő, kérkedő', *kilavac* 'sérvbajos, nyomorult', *lajavac* 'veszekedő', *lakomac* 'ua.', *landrovac* 'csavargó, kóborló', *lastivac* 'hízalgő', *nedelavac* 'naplopó', *oblizanac* 'veszekedő', *plešivac* 'kopasz', *slepac* 'vak, csaló', *sopac* 'zenész', *šavac* 'szabó', *šterac* 'korhely, lump', *zimavac* 'tolvaj', *zmutljivac* 'cselszövő', *znahovac* 'mindentudó'. Ezenkívül három *-ac* végű főnév fiatalokra vonatkozik (mint a *ragáč* is): *mulac* 'törvénytelen flúgyerek', *pocuranac* 'kisgyerek', *tepac* 'kölyök; csavargó'. Annak ellenére, hogy olyan szótárról van szó, amely nem tartalmazza az illető nyelvjárás összes szavát, továbbá lexemái nem biztos, hogy egy az egyben a žminji és poreći nyelvjárás szavainak felelnek meg, mégis rendelkeznek eligazító értékkel. Az említett nyelvjárásokban

az olasz *ragazzo* meghonosodásának nem volt morfológiai akadály: a szóvégi /-o/ elhagyásával a jövevénytökeletesen illeszked(he)tt az átvevő nyelvjárások nyelvi rendszerébe⁴.

A *ragač* főnév az Isztriai félszigeten adatos horvát nyelvjárásokra jellemző szó. Tudomásom szerint nem adatolt dalmáciai nyelvjárási szótárakban és szövegekben sem. Ha figyelembe vesszük, hogy a szó átvétel az irodalmi sztenderdből, nagyon valószínűnek látszik, hogy viszonylag kései átvétellel állunk szemben. Feltételezhető, hogy átvételére az 1815. évi Bécsi Kongresszus után (amikor Isztriát Ausztriához csatolták) vagy esetleg még később, a két világháború közötti időszakban került sor, amikor az olasz nyelv hatása még erőteljesebb volt. Ebben a korszakban Isztria az olasz állam részét képezte. A két háború közötti átvételre a szónak csak isztriai elterjedése utal. A hiperkorrekt /ts/ → /tʃ/ fonémahelyettesítés oka a következő. Az olasz hangzóközi helyzetben álló /-tʃ-/ (< lat. /kj/), illetve /-tʃ-/ (< lat. /k+e,i/), fonémáknak, amelyek az ún. első, valamint második palatalizáció során keletkeztek (l. Tekavčić 1980: 148–157, 161–179 §), a vel. /ts/ felel meg, pl. ol. *faccio* /'fatʃo/ : vel. *fazo* /'fatso/ ('csinálom'), ol. *cento* /'tʃento/ : vel. *zento* /tʃento/ ('száz'). A /ts/ fonéma a 19. század közepéig a velencei nyelvjárás előkelő nyelvi regiszterére (veneziano illustre) volt jellemző, és a mai napig a trieszti dialektus előkelő regiszterének (triestino patoco) sajátossága. Zöngétlen folytatása, az /s/ a mai trieszti nyelvjárás plebejus regiszterében (triestino negron) használatos. A velencei dialektusban szintén a plebejus regiszter jellemzője volt, amely a 19. század második felében, miután a régi patriciusok rétege elvesztette vezető gazdasági és politikai szerepét, kiszorította a /ts/-t, és általánossá vált a város nyelvhasználatában (Boerio 1856: 11–12; Doria 1978: 41–42, 134–135, 101–104, 134–135, 177; Rohlf 1966–1969: 152, 290 §). A /ts/ fonéma azonban az Adria keleti partján beszélt velencei típusú újlatin nyelvjárásokban⁵ megőrződött (Ursini 1987:

⁴ Itt jegyzendő meg, hogy az itáliai újlatin (egyébként hímnemű) főnevek /-o/ végződése az esetek legnagyobb többségében kiesik a horvát nyelvjárások és a sztenderd nyelvi rendszerébe valló illeszkedés során, vö. pl. *canto* > *kanat* 'dal', *porto* > *porat* 'kikötő', *verso* > *veras* 'verssor', *libro* > *libar* 'könyv', *bragozo* > *bragoc* 'egy fajta halászhajó', stb.

⁵ Az olasz szakirodalomban e nyelvjárások neve *veneziano coloniale* ('gyarmati velencei'), illetve *veneziano de là de mar* ('tengeren túli velencei'), amely egyértelműen utal eredetükre.

90 skk.). Ezen az ol. /ʃ/: trieszt. /ts/ ellentétpáron nyugszik a /ts/ → /ʃ/ hiperkorrekt fonémahelyettesítés. A **ragac* főnévben a /-ts/ fonémát a beszélők nyelvjárási, tehát kisebb presztízsű alakként értelmezték, és tévesen helyettesítették az előkelőbbnek vélt /ʃ/ fonémával. Ez azért volt lehetséges, mert sok horvát anyanyelvű ismerte ugyan a velencei (és trieszti) nyelvjárást és az olasz sztenderdet, de sokan nem a kellő mértékben.

A többi vizsgálandó szóra is ugyanez a hiperkorrekt fonémahe-lyettesítés a jellemző.

A *ganač* 'kampó, horog' főnevet a Horvát Tengerpart és Dalmácia horvát nyelvjárásaiban használják, míg a *ganac* Poreč, Kastav (Isztria) és Dubrovnik nyelvjárásából adatolt (ERHSJ 1: 550; Milohanić 1992: 39, 1993: 87 (*gancin*)). Említettem már, hogy Skok a két szóalakkal kapcsolatban kettős, velencei, illetve olasz átvételre gondol. A *ganac* adatoltsága a horvát nyelvterület két szélső pontján, északon, Isztrián, és délen, Dubrovnikban arra utal, hogy ez az eredeti szó, a *ganač* pedig a később keletkezett hiperkorrekt alak. A dubrovnik /ts/ fonémát tartalmazó forma azért perdöntő, mert ott sto horvát nyelvjárást beszélnek, amelyben a *cakavizmus* nem fordul elő.

A tsz. *beči* 'péNZ' Dalmáciában, a Kvarner (Quarnaro) térségben és az Isztrián adatolt. Egyes számú alakja a többes számú alakból képzett *beč*, se isztriai újlatin (ol. *istoromanzo*, hv. *istoromanski*) se pedig dalmát eredetű nem lehet (vö. Bošković-Stulli 1963: 87; ERHSJ 1: 130; Hyrkkänen 1973: 118; Mohorovičić-Maričin 2001: 29). A horvát szó a vel. *bez(z)o* /'betso/ átvétele, mint ahogy az olasz irodalmi *bezzo* (/ 'betso/) is⁶. A velencei főnév a svájci német *Bätze* /'betse/ főnévből származik, amely annak a pézneznek a neve, amelyet Bernben vertek 1497-ben, de két évvel korábban már Salzburgból is van róla említés (DELIUN: 208; ERHJS 1: 130). Skok elmulasztja megmagyarázni a fonémahelyettesítést, és Hyrkkänen is tanácsalán: „(...) so kann man es [*beč*] zunächst für einen Venezianismus halten, da *bezzo* eine damalige venezianische Währungseinheit war. Das [ʃ] wird dadurch nicht erklärt. Lautliche Parallelismen gibt es wohl in einigen it. Mdaa. (vgl. pis. *biccio*), es ist aber zu gewagt, aus solch spärlichen Beispielen eine Schlussfolgerung zu ziehen” (Hyrkkänen 1973: 593). A javasolt hiperkorrekt fonémahelyettesítés azonban magyarázatot ad a problémára.

⁶ Az olasz *bezzo* velencei eredetét jelentése 1. régi velencei péNZ, 2. (főleg tsz.-ban) regionális 'péNZ' (DISC: 284), valamint kultúrtörténeti érvek támasztják alá.

A *čok* 'tuskó' főnév Rovinjból, Buruliból (Isztria), Vodiceből ismert, míg a *cok* alak Porečben és Sali helységben (Dugi otok) adathoz (Bošković-Stulli 1959: 39, 151; ERHSJ 1: 335–336; Milohanić 1993: 7; Piasevoli 1993: 52). Skok a szót szótárának *čot* címszava alatt tárgyalja. Etimonként az ol. *ciocco* /'tʃocco/, friuli *ciot* /tʃot/, vel. *zoco* /'tsoko/ szavakat említi meg. A szövegi /-k/-t azzal magyarázza, hogy „... úgy tűnik, hogy a 'tuskó' jelentésben t > k helyettesítés van” (ERHSJ 1: 335)⁷. Figyelemre méltó, hogy Skok friuli *ciot* szót említi, ki tudja honnan, ezzel szemben a friuli nagyszótár (első kiadása 1935-ban jelent meg) csak a *zoc* /tsok/ alakot említi (NP: 1315–1316). Véleményem szerint a vel. *zoco* a csa horvát *cok* etimonja, és a /tʃ/ fonémát hiperkorrekt fonémahelyettesítéssel lehet megmagyarázni. Hasonlóképpen lehet megindokolni a /tʃ/ fonéma meglétét a rukavaci csa horvát nyelvjárás szavaiban – *čavata* 'papucs' (< vel. *zavata* /tsa'vata/), *čuf* 'csomó' (< vel. *zuf* /'tsufo/) – amelyekben a várható /ts/ fonéma helyén /tʃ/ található (Mohorovičić-Maričin 2001: 50, 52).

Az etimológiai magyarázatoknál gyakran nem vezet megfelelő eredményre, ha az eredeztetéseket csak az általános fonémahelyettesítés típusaira, illetve a fonémák megőrzésére alapozzuk. Az sem biztos, hogy a jövevényszavak változatait minden esetben csak többszörös átvétellel lehet megokolni. A jövevényszavak az átvevő nyelvbe való beilleszkedésük során megváltoztathatják alakjukat úgy is, hogy különböző okok miatt eltérnek a beilleszkedés általános tendenciáitól. Az ilyen okok között fontos szerepet játszik a hiperkorrekt fonémahelyettesítés, amint a felsorolt példákból is kiderül. Nem állítom azt, hogy az itáliai újlatin /ts/ – horvát/tʃ/ fonémahelyettesítés minden esetben hiperkorrekcióval magyarázható. A fenti néhány példa bemutatásával csak arra akartam utalni, hogy ez nemcsak lehetséges, hanem számos esetben több mint valószínű.

⁷ „...čini se da u značenju 'panj' izmjenjuje se glasnik t > k”.

Felhasznált irodalom

- Babić S. 1991. *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku: nacrt za gramatiku*. Zagreb. Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.
- Bošković-Stulli M. 1969. *Istarske narodne priče*. Zagreb. Institut za narodnu umjetnost.
- Boerio G. 1856. *Dizionario del dialetto veneziano*. Venezia. Giovanni Cecchini 1856. (Ristampa anastatica 1983. Firenze. Giunti Martello).
- ČDL – *Čakavisch-Deutsches Lexikon*. Hraste, M. – Šimunović P. – Olesch R. (eds.). 1979. Köln/Wien. Böhlau.
- DELIUN – *Dizionario etimologico della lingua italiana*. Seconda edizione in volume unico. Cortelazz, M. – Cortelazzo A. M. – Zolli P. (eds.) 1999. Bologna. Zanichelli.
- DISC – *Dizionario italiano Sabatini Coletti*. Sabatini F. – Coletti V. (eds.). 1997. Firenze. Giunti.
- Doria M. 1978. *Storia del dialetto triestino. Con una raccolta di 170 testi*. Trieste. Edizioni "Italo Svevo".
- ERHSJ – *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili sprskoga jezika*. I–IV. Skok, P. (ed.). 1971–1974. Zagreb. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Hyrkkänen J. 1973. *Der lexikalische Einfluss des Italienischen auf das Kroatische des 16. Jahrhunderts: die italienischen Lehnwörter im Sprachgebrauch der dalmatinischen Kroaten im Licht der kroatischen Renaissance-Literatur*. Helsinki. s. ed.
- Milohanić T. 1992. *Karagujov pir*. Poreč. Ogranak matice hrvatske.
- Milohanić T. 1993. *Deštini i znamenja*. Pazin: Istarsko književno društvo "Juraj Dobrila".
- Moguš M. 1977. *Čakavsko narječje. Fonologija*. Zagreb. Školska knjiga.
- Mohorovičić-Maričin F. 2001. *Rječnik čakavskog govora Rukavca i bliže okolice*. Rijeka/Opatija/Matulji. Adamić.
- Muljačić Ž. 1962. Dalmatski elementi u mletački pisanim dubrovačkim dokumentima 14. stoljeća. Prilog raguzejskoj diakronoj konvergenciji. *Rad JAZU*, knj. 327.
- Muljačić Ž. 2000. *Das Dalmatische. Studien zu einer untergegangenen Sprache*. Köln/Wien. Böhlau.
- Naccari R. – Boscolo G. 1982. *Vocabolario del dialetto chioggiotto*. Chioggia. Editrice Charis.
- NP – *Il nuovo Pirona: vocabolario friulano*. Pirona G. A. – Carletti E. – Corgnali Giov. Batt. (eds.). 1992. Seconda ediz. Con aggiunte e correzioni riordinate da Giovanni Frau. Udine. Società Filologica Friulana.
- Nyomárkay I. 1984. *Strane riječi u hrvatskosprskom (srpskohrvatskom) jeziku*. Budapest. Tankönyvkiadó.
- Piasevoli A. 1993. *Rječnik govora mjesta Sali*. Zadar. Ogranak Matice hrvatske.
- Rohlf G. 1966–1969. *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti*. I–III. Torino. Einaudi.
- Tekavčić P. 1980. *Grammatica storica dell'italiano*. I–III. Bologna. Il Mulino.
- Ursini Fl. 1987. Sedimentazioni culturali sulle coste orientali dell'Adriatico: il lessico veneto-dalmata nel Novecento. *Atti e Memorie della Società Dalmata di Storia patria*. 15. 25–179.